

Het wensdenken voorbij?

Om de achteruitgang van Europees beschermde soorten en habitats te stoppen is het, in aanvulling op de ontwikkeling van het Natuurnetwerk Nederland (NNN), nodig dat in het aangrenzende agrarische gebied meer natuurinclusief wordt geboerd. Rijk en provincies zetten tot nu toe vooral in op het stimuleren en ondersteunen van ondernemers die een dergelijke bedrijfsvoering wel zien zitten. Maar is dit wel toereikend, of is er sprake van wensdenken over wat er van landbouwbedrijven kan worden verwacht?

De discussie over de wenselijkheid van de integratie van landbouw en natuur is al zo oud als het Nederlandse natuurbeleid zelf. In samenhang met het stikstofdossier en de Rijkslandbouwvisie over kringlooplandbouw (LNV, 2018) heeft deze discussie weer een nieuwe impuls gekregen. Hiermee is er meer aandacht gekomen voor het sluiten van nutriëntenkringlopen binnen de agrarische bedrijfsvoering en om, in samenhang hiermee, natuur in de bedrijfsvoering te integreren door voor de natuur op het bedrijf te zorgen, gebruik te maken van de diensten die de natuur aan de boer levert en de impact van de bedrijfsvoering op natuur te verminderen (Gies *et al.*, 2019). Het gaat dan om maatregelen als het reduceren van nutriëntenemissies en van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, het vernatten van landbouwgronden en het behouden en uitbreiden van groenblauwe landschapselementen op landbouwgrond. Dit zijn maatregelen die niet gericht zijn op het maximaliseren van de landbouwproductie, maar op het optimaliseren van de landbouwproductie binnen randvoorwaarden van natuur.

Voorstanders van natuurinclusieve kringlooplandbouw richten zich vooral op de biodiversiteit op landbouwgrond zelf en niet specifiek op natuurgebieden in de omgeving. Bij de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) wordt echter ook ingezet op betrokkenheid van agrariërs (Kuindersma *et al.*, 2020), binnen maar in toenemende mate ook buiten de grenzen van het

NNN. Grond grenzend aan het NNN komt steeds meer in beeld omdat hier de milieucondities voor de Europees beschermde soorten en habitats in het NNN verbeterd kunnen worden en verbindingen tussen natuurgebieden kunnen ontstaan (Folkert & Boonstra, 2017). Het idee is dat er zo een multifunctionele overgangszone rondom het NNN ontstaat, waar natuurinclusieve kringlooplandbouwbedrijven zich kunnen ontwikkelen (LNV, 2020; Folkert *et al.*, 2020).

Rijk en veel provincies wensen en verwachten dat agrariërs interesse hierin zullen hebben en dat hiermee de condities voor natuur in het Natuurnetwerk zullen verbeteren. Er zijn echter wel vraagtekens te plaatsen bij deze verwachting. Landbouwbedrijven nemen vaak wel enige maatregelen voor natuur op hun bedrijven, maar het gaat dan meestal om relatief beperkte ingrepen, zoals het plaatsen van nestkasten en het beheren van landschapselementen aan de randen van het bedrijf (Bouma *et al.*, 2020). Verdergaande maatregelen - die vaak nodig zullen zijn om echt iets te bereiken voor de internationaal beschermde natuur in het NNN - zijn vaak niet te combineren met de bedrijfsvoering van het betreffende bedrijf (Sanders *et al.*, 2013).

In het kader van het Natuurpact betrekken provincies en hun uitvoeringpartners agrariërs bij de realisatie van het NNN, maar het was nog niet goed onderzocht hoe zij dit doen, welke gedachtegang zij hierbij volgen en wat dit vervolgens betekent voor de waarschijnlijkheid dat

natuur
landbouw
landelijk gebied
gebiedsprocessen
governance

A.L. (Alwin) Gerritsen
Wageningen Environmental Research,
Regionale Ontwikkeling
en Ruimtegebruik,
Postbus 47, 6700 AA
Wageningen;
alwin.gerritsen@wur.nl

C. (Carmen) Aalbers
Wageningen Environmental Research,
Regionale Ontwikkeling
en Ruimtegebruik

H.J. (Herman) Agricola
Wageningen Environmental Research,
Regionale Ontwikkeling
en Ruimtegebruik

J. (Jaap) van Os
Wageningen Environmental Research,
Regionale Ontwikkeling
en Ruimtegebruik

Foto Mark van Veen

agrariërs actief gaan bijdragen aan het Natuurnetwerk, binnen de grenzen van het NNN of in een overgangszone.

Onderzoeksaanpak

In ons onderzoek stond de volgende vraag centraal: In hoeverre is - in het licht van de kenmerken en trends van de landbouwontwikkeling nabij het natuurnetwerk - de strategie waarmee provincies de landbouw betrekken bij het realiseren van het Natuurnetwerk toereikend? Deze vraag is uitgewerkt in twee deelvragen:

- a. Wat zijn de belangrijkste provinciale strategieën voor het betrekken van de landbouw bij de realisatie van het NNN?
- b. Wat zijn relevante kenmerken en trends van het de landbouwontwikkeling in de nabijheid van het NNN?

Om deze deelvragen te beantwoorden zijn vier onderzoeksactiviteiten uitgevoerd:

1. Twee interviewrondes om de provinciale strategieën vast te stellen, inclusief actuele beleidsontwikkelingen en nieuwe beleidsvoornemens en om inzicht te krijgen in de uitvoeringspraktijk van het betrekken van landbouwbedrijven bij het NNN.
2. Twee workshops met vertegenwoordigers van provincies en andere betrokkenen.
3. Een analyse met het databestand GIAB (Geografische Informatie Agrarische Bedrijven), dat informatie van de CBS-Landbouwstellingen (CBS, 2020, 2018 en 2016) koppelt aan bedrijfslocaties. Met behulp van GIAB hebben we de ontwikkeling van de landbouwbedrijven op diverse afstanden van het NNN geanalyseerd, om te onderzoeken of er nabij het NNN naar verhouding meer extensieve, verbrede of biologische bedrijven zijn gevestigd. De volgen-

de neventakken van agrarische bedrijven zijn daarbij geanalyseerd: agrarisch natuurbeheer, educatie, zorg, kinderopvang, stalling, toerisme, productverwerking en -verkoop. Voor de nabijheid ten opzichte van het NNN is uitgegaan van de bedrijfslocatie (bedrijfsgebouwen en huiskavel) en de afstand van deze puntlocaties tot het NNN.

4. Een literatuuranalyse van ontwikkelingen in de landbouw, in voedselketens en in het nationale en provinciale overheidsbeleid, met als doel om vast te stellen hoe waarschijnlijk veranderingen in de betrokkenheid van de landbouw bij het NNN zijn. Hiertoe is gebruik gemaakt van beschikbare informatie over landbouwbedrijven (www.agrimatie.nl) en zijn gegevens over grondprijzen, schuld, schaalgrootte en aantal bedrijven geactualiseerd door Wageningen Economic Research.

In dit artikel gaan we eerst in op de provinciale beleidsstrategieën (deelvraag a), vervolgens analyseren we relevante kenmerken van de landbouw in de nabijheid van het Natuurnetwerk en ontwikkelingen in en rondom de landbouw (deelvraag b). Concluderend beschrijven we hoe toereikend de provinciale strategieën zijn in het licht van de opgaven en we eindigen met een discussie over wat de beleidsstrategieën kan versterken.

Beleidsstrategieën om de landbouw bij het Natuurnetwerk te betrekken

In ons onderzoek (2018-2019) bleek dat Rijk en provincies beoogden de landbouw te betrekken bij de realisatie van het NNN, zowel daarbinnen als in het agrarisch gebied daaromheen. Binnen het NNN gaat het vaak om zelfrealisatie van natuurontwikkeling door agrariërs (en andere grondbezitters op eigen grond); buiten het NNN richtten provincies (en het Rijk) zich op het bevor-

deren van natuurinclusieve kringlooplandbouw met bijbehorend verdienmodel. Specifiek gaat het hierbij over functionele biodiversiteit, (wilde) flora en fauna op het boerenland en landschaps- en cultuurhistorische elementen of structuren die bijdragen aan biodiversiteit. Met als doel milieu-, bodem- en waterknelpunten voor natuur(waarden) op te lossen, bij te dragen aan de kwaliteit van milieu, natuur, landschap en ruimte en de achteruitgang in biodiversiteit in het agrarisch gebied te stoppen. Ook dachten veel provincies aan een multifunctionele overgangszone om het NNN heen waar natuurinclusieve bedrijven zich ontwikkelen.

Hoewel de provinciale strategieën ten tijde van het onderzoek nog volop in ontwikkeling en vaak niet heel expliciet waren hebben we, met de IPO-visie Duurzame Landbouw als startpunt (IPO, 2017), een gedeelde en samenhangende strategie kunnen identificeren. Het eerste kenmerk van deze strategie is dat het bevorderen van een meer natuurvriendelijke bedrijfsvoering als een transitie wordt gezien, waarbij voorloper-ondernemers al experimenterend de weg bereiden voor een grootschaliger omschakeling naar de beoogde integratie van landbouw en natuur. De provincies ontplooiën in samenwerking met partnerorganisaties allerlei ondersteunende en stimulerende activiteiten met geld (grond), kennis (over de baten van natuur), omgang met kaders en netwerkpartners om het deze voorloper-ondernemers mogelijk te maken de overstap te maken en om waar nodig de plannen nog te versterken. Voorbeelden hiervan zijn ondersteuning bij het opzetten van een Living Lab voor kennisuitwisseling en leren, subsidieverlening waarmee agrariërs adviseurs kunnen inhuren, ondersteuning van een lectoraat, het beschikbaar maken van grond voor een agrariër voor extensivering, het mogelijk maken van pilots en het in specifieke gevallen aanpassen van provinciale regels. Hiertoe worden ook subsidies ter be-

schikking gesteld. Bij sommige provincies gaat dit om tientallen miljoenen euro's, waarmee tientallen agrarische bedrijven concreet met grond geholpen kunnen worden. Uiteindelijk zouden volgens deze strategie de hieruit voortkomende initiatieven van individuele agrariërs navolging moeten krijgen van andere landbouwbedrijven en daarmee voor een opschaling en transitie moeten zorgen. Daarbij wordt het als cruciaal gezien dat er verdienmodellen ontstaan voor natuur in de landbouw. Deze worden vooral gezocht in het ontstaan van korte ketens, waarbij inkomsten worden gegenereerd uit een nabije relatie met consumenten en de grote spelers in de keten (deels) omzeild kunnen worden.

Hoe werkt deze strategie in de praktijk? Het blijkt voor provincies nog niet zo eenvoudig om de gewenste voorloper-ondernemers te vinden voor zelfrealisatie van het NNN (zie ook Kuindersma *et al.*, 2020). Bedrijven die dit wel willen zijn vaak biologisch of kunnen natuurmaatregelen inpassen bij nevenactiviteiten op het bedrijf, zoals recreatie, educatie of zorg. Reguliere bedrijven bleken duidelijk minder interesse te hebben, waardoor in een enkel geval zelfs overgegaan werd tot volledige schadeloosstelling. Er bestaat onder agrariërs meer interesse in agrarisch natuurbeheer en het pachten van natuurgronden.

Waarom is het zo moeilijk om landbouwbedrijven te laten deelnemen aan zelfrealisatie van natuur of andere maatregelen voor natuur? Om dit beter te begrijpen, én om de potentie op termijn van de gehanteerde beleidsstrategieën in te schatten, gaan we hieronder in op onze analyse van de landbouw in de nabijheid van het NNN en op enkele meer algemene ontwikkelingen in en rondom de landbouw in Nederland.

Analyse van de landbouw in de nabijheid van het Natuurnetwerk

Ruimtelijke spreiding van de verbrede landbouw
Om agrarische ondernemers met bedrijven nabij het NNN ertoe te bewegen om natuurmaatregelen te nemen is het van belang om te weten om welk type agrarische bedrijven het hier gaat. Zijn het bedrijven die geneigd zijn om maatregelen te nemen of juist niet? Daarbij is het onderscheid belangrijk tussen de reguliere landbouw – die vooral gekenmerkt wordt door schaalvergroting, specialisering, intensivering en internationalisering – en de multifunctionele of verbrede landbouw die zich kenmerkt door verbreding, extensivering en een directe relatie met de consument (Vink & Boezeman, 2018; Wiskerke, 2009). De tweede groep heeft relatief goede mogelijkheden om natuur in te passen in de bedrijfsvoering en daaromheen een verdienmodel te ontwikkelen. Zoals eerder genoemd zijn tot nu toe vooral verbrede en biologische bedrijven die al verdergaande maatregelen voor natuur hebben genomen. Reguliere bedrijven hebben hiervoor veel minder mogelijkheden in hun bedrijfsvoering (Sanders et al., 2013). Daarom hebben we onderzocht hoeveel van dergelijke bedrijven er zijn en of deze in bepaalde gebieden meer voorkomen dan in andere gebieden.

In 2016 had 20% van de landbouwbedrijven minimaal één neventak. De helft van deze bedrijven, 10% van het totaal, neemt deel aan het stelsel agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Deze bedrijven zijn gevestigd in de gebieden waar contracten voor agrarisch natuurbeheer afgesloten kunnen worden, met relatief hoge concentraties (>25% van de bedrijven in de regio) in Friesland, westelijk Groningen, de westelijke weidegebieden en toeristische regio's zoals de Waddeneilanden en Zuid-Limburg. Deelname aan agrarisch natuurbeheer zegt

op zich niet veel over het type bedrijf. Er zijn volop reguliere landbouwbedrijven die relatief eenvoudige natuurbeheermaatregelen treffen die van heel beperkte betekenis zijn voor het NNN. We hebben daarom onderzocht waar concentraties zitten van bedrijven met agrarisch natuurbeheer én daarbij minimaal één andere neventak. Bij deze bedrijven is de kans groter dat ze echt als multifunctioneel gezien kunnen worden (Gerritsen & Nieuwenhuizen, 2013). Landelijk betrof dit in 2016 15% van de bedrijven met agrarisch natuurbeheer. Deze zijn vooral geconcentreerd rondom de grote steden in de Randstad en daarbuiten, in het westelijk veenweidegebied en in toeristische gebieden, zoals de Waddeneilanden, Bergen -Schoorl, Zuid-Limburg en ook in of aangrenzend aan steden als Groningen, Zutphen, Deventer, Veenendaal, Arnhem en Nijmegen (figuur 1). De concentratie in deze gebieden lijkt niet zo zeer samen te hangen met de nabijheid van het NNN, maar met de

	< 200 m	200 - 1000 m	> 1000 m	NL gemiddeld
Akkerbouw	1.3	1.5	1.7	1.6
Vollegronds-tuinbouw	8.9	9.3	9.8	9.5
Grondgebonden veehouderij	1.5	1.8	1.9	1.8
Intensieve veehouderij	6.2	6.9	7.3	6.9
Totaal	2.0	2.6	2.7	2.5

Tabel 1 Gemiddelde standaard verdiencapaciteit van landbouwbedrijven (1000€/ha) en nabijheid ten opzichte van het Natuurnetwerk Nederland (CBS, 2016).

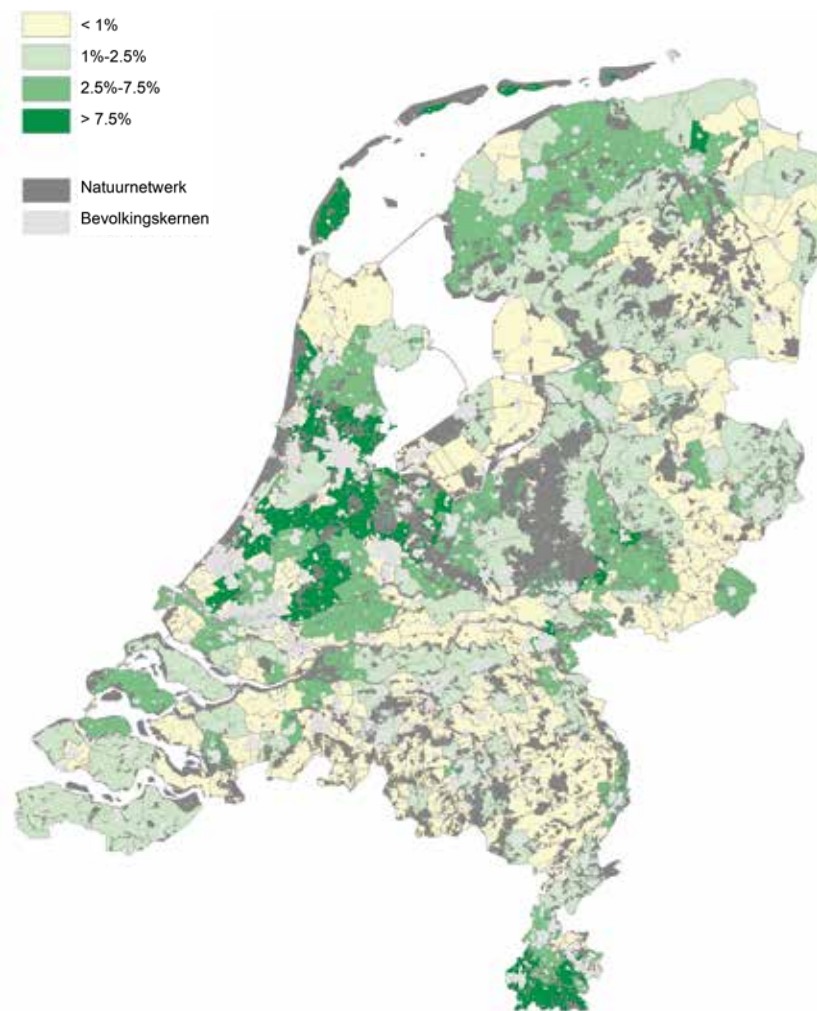
Table 1 Average standard earning capacity of agricultural businesses (1000 €/ha) and proximity to the Nature Network Netherlands (CBS, 2016).

toeristische en recreatieve waarde van deze gebieden. Bij grote delen van het NNN zijn aangrenzend niet veel van dit type bedrijven gevestigd en andersom zijn gebieden met hoge concentraties van dit type bedrijf die niet dichtbij het NNN liggen.

Voor de biologische landbouw geldt dit overigens veel minder. De regionale verschillen in aantallen biologische bedrijven zijn klein, met een landelijk gemiddelde van 2,6% van alle bedrijven (CBS, 2018).

Landbouw in de nabijheid van het Natuurnetwerk

Na bovenstaande analyse hebben we nader onderzocht of er nabij het NNN sprake is van een ander type landbouw dan verder weg van het NNN of dan gemiddeld voor Nederland. Daarbij hebben we de standaard verdiencapaciteit per hectare van bedrijven vergeleken. De standaard verdiencapaciteit geeft de vergoeding van arbeid en kapitaal weer op basis van standaarden en is bedoeld om sectoren met elkaar te vergelijken (Van Everdingen, 2020). Hoe groter de bedrijven - in standaard verdiencapaciteit per hectare - hoe groter waarschijnlijk ook de kans dat het om een bedrijf gaat dat op het spoor zit van schaalvergroting, specialisering en intensivering, en niet op het spoor van natuurinclusiviteit. De landbouw binnen de grenzen van het NNN blijkt duidelijk extensiever in euro's per hectare, gemiddeld hebben deze bedrijven slechts 33% van de verdiencapaciteit van het gemiddelde van alle bedrijven. In de zone van 0 tot 200 meter rond het NNN is de landbouw gemiddeld iets extensiever dan gemiddeld in Nederland. De verdiencapaciteit per hectare ligt wat lager (zie tabel 1), de bedrijven zijn vaker biologisch (gemiddeld 3,4% in plaats van 2,7% gemiddeld in Nederland) en iets vaker verbreed (22% in plaats van 20% gemiddeld in Nederland). Op meer dan 200 meter afstand van het NNN wijkt de gemiddelde verdiencapaciteit van bedrij-

Figuur 1 Percentage agrarische bedrijven met agrarisch natuurbeheer en minimaal één andere nevenactiviteit per gemeente (Bron: CBS, 2016)

Figure 1 Percentage of agricultural businesses with agri-environmental schemes and at least one other additional activity per municipality (Source: CBS, 2016).

ven vrijwel niet af van het Nederlands gemiddelde. Ook de verdeling tussen sectoren is nauwelijks afhankelijk van de nabijheid van het NNN. Het percentage intensieve veehouderijbedrijven op 200-1000 meter afstand van het NNN is vrijwel gelijk aan het percentage in Nederland.

Ontwikkelingen in en om de landbouw

Op basis van bovenstaande resultaten ontstaat het beeld dat de landbouw in de nabijheid van het NNN niet sterk afwijkt van het landelijk gemiddelde. Het zal voor deze bedrijven niet eenvoudiger zijn om natuurmaatregelen te integreren in de bedrijfsvoering dan in andere gebieden in Nederland. Het onderzoek is echter uitgevoerd in de periode 2016-2018. Mogelijk kunnen nieuwe ontwikkelingen in en om de landbouw leiden tot verandering in het geschetste beeld.

Ontwikkelingen in het klimaatbeleid, de nieuwe ronde van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de be-

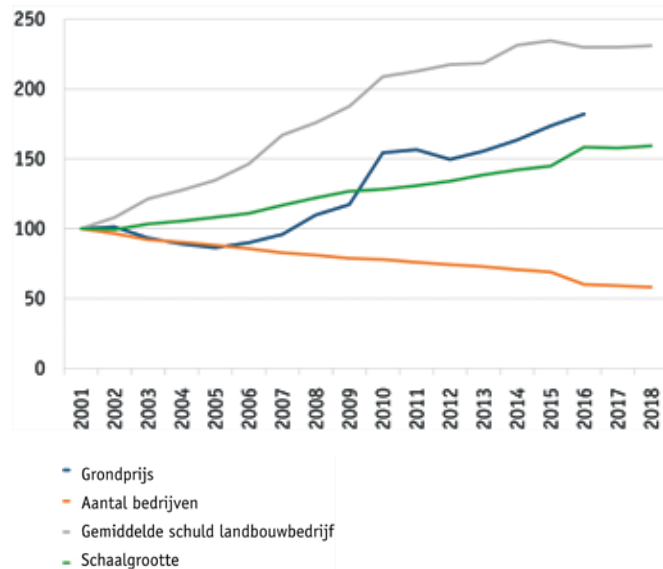
leidsaandacht voor kringlooplandbouw kunnen een impuls geven aan de integratie van landbouw en natuur. De meest recente informatie van de landbouwtellingen (CBS, 2020) – die we in het onderzoek nog niet konden gebruiken - lijken hier op het eerste gezicht ook op te wijzen. Sinds 2016 is er een groei geweest van verbredingsactiviteiten op landbouwbedrijven, waaronder agrarisch natuurbeheer (CBS, 2020). Vooral heeft ook groei plaatsgevonden van activiteiten die grotendeels losstaan van natuurbeheer, zoals directe verkoop en duurzame energie. Daarbij betreft deze verbreding ook bedrijven met hogere verdien Capaciteiten. Het aandeel biologisch groeit weliswaar al jaren, maar blijft met 3,1% laag, ook in vergelijking met andere EU-landen (Van der Meulen, 2020). Er is vooralsnog dus geen sprake van een trendbreuk.

Waarom pakken agrarische bedrijven allerlei prikkels voor meer natuur toch maar beperkt op? Ten eerste is de Nederlandse landbouw in Nederland van oudsher sterk gericht op specialisatie, intensivering en schaalvergroting en deze trend is niet makkelijk te doorbreken. De meeste boerenbedrijven zien zich genooddaakt hierin mee te gaan om concurrerend te blijven in de keten. Vaak zijn er aanzienlijke bedragen geleend voor de benodigde investeringen, terwijl de grondprijzen ook gestegen zijn. Daarmee wordt de trend voortgezet van verdergaande schaalvergroting en afname van het aantal bedrijven (figuur 2).

Ondanks de toename van directe verkoop op het bedrijf en deelname aan agrarisch natuurbeheer (CBS, 2020) lijkt er in de reguliere ketens nog geen breed toepasbaar verdienmodel rondom natuur te ontstaan (Gerritsen & Nieuwenhuizen, 2018). Het omschakelen naar een ander, meer extensief bedrijfssysteem is financieel risicant en de te verwachten baten zijn moeilijk te realiseren en aan te tonen aan de geldverstrekker (Vink &

Figuur 2 Samenhang geïndexeerde ontwikkeling grondprijs, schuld, schaalgrootte en aantal bedrijven (2001 = 100). Bron: Wageningen Economic Research, eigen bewerking.

Figure 2 Coherence of indexed development of land price, debt, scale and number of companies (2001 = 100). Source: Wageningen Economic Research, own editing.

Boezeman, 2018). Omschakelen is voor agrariërs dus heel moeilijk. Er zijn voorlopers die het doen, maar het is bij goede resultaten de vraag of andere bedrijven kunnen volgen.

De bereidheid om natuur te integreren in de bedrijfsvoering is niet de beperkende factor, bleek uit interviews. Veel bedrijven willen wel, maar krijgen het niet voor elkaar of zien niet hoe ze het mogelijk kunnen maken. Hierbij spelen praktische zaken op bedrijfsniveau een rol, maar uit de interviews kwam ook een groter plaatje naar voren: systemische aspecten die een sterkere integratie van landbouw met natuur bemoeilijken. Het belangrijkste probleem is dat overheden en ketenpartijen de gewenste overgang niet eenduidig ondersteunen. Er zijn weliswaar voorbeelden van ondersteuning door middel van experimenteerruimte, subsidies, rentekortingen en (tijdelijke) meerprijzen op het product, maar de reguliere landbouw krijgt ook ondersteuning, bijvoorbeeld via het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, waardoor de overheid tegenstrijdige signalen afgeeft aan de boer. Ook wordt niet met voorrang ingezet op gebieden die meer kansen bieden voor het integreren van natuur in de bedrijfsvoering. Bijvoorbeeld gebieden dicht bij de stad die kunnen inzetten op de stedelijke consument, gebieden met veel toerisme of gebieden met een sterk landbouwcollectief dat een gebiedsgerichte aanpak kan coördineren.

Een andere beperkende factor die in interviews werd genoemd is de sterke afhankelijkheid van agrarische adviseurs die bedrijven in kunstmest, veevoer of gewasbeschermingsmiddelen vertegenwoordigen en die lang niet altijd belang hebben bij een meer extensieve bedrijfsvoering. Een laatste aspect is spanning tussen landbouw- en natuurorganisaties, die vooral op bovenlokaal niveau de samenwerking bemoeilijkt.

Conclusie en discussie

De onderzoeksvraag luidde: in hoeverre is - in het licht van de kenmerken en trends van de landbouwontwikkeling nabij het NNN - de strategie waarmee provincies de landbouw betrekken bij het realiseren van het NNN toereikend? We concluderen dat met de geïdentificeerde overkoepelende beleidsstrategie van provincies een basis kan worden gelegd voor de beoogde transitie naar meer integratie van natuur en landbouw binnen en buiten het NNN. Deze basis lijkt echter niet voldoende om de systemische belemmeringen voor een sterkere verbinding van natuur en landbouw weg te nemen. De beoogde transitie naar een natuurinclusieve (kringloop) landbouw die de landbouw met het NNN moet verbinden is daarom (nog) niet waarneembaar en het is sterk de vraag of dit zal veranderen. Vooral de strategie om voorloper-ondernemers te betrekken en te ondersteunen in hun plannen en uitvoering, om op die manier een bredere navolging en opschaling te bewerkstelligen, valt te betwijfelen. Hiervoor zijn namelijk inspanningen nodig van vele partijen naast en met de provincies, waarbij zich diverse systemische knelpunten kunnen voordoen.

Provinciale strategieën om landbouw en NNN meer met elkaar te verknopen kunnen naar onze mening versterkt worden met een meer structurele en consequente ondersteuning, zowel vanuit de overheid als vanuit de keten. Daarbij zou het Rijk een grotere taak moeten pakken dan in het verleden, ook wat betreft het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de stikstofdiscussie. Dat is op zichzelf al een transitie: wettelijke kaders veranderen niet zo snel en we hebben het over taaie dossiers. Toch kunnen op korte termijn al stappen worden gezet waarmee de gewenste dynamiek op gang wordt gebracht, waarbij het voor bedrijven gaandeweg eenvoudiger wordt om natuurinclusiever te worden en waardoor opschaling en versnelling kan plaatsvinden (naar Termeer &

DeWulf, 2018). Daarbij denken wij dat het cruciaal is om aan te sluiten bij de al bestaande dynamiek: bij de al bij provincies lopende trajecten en op rijksniveau bij het Programma Natuur. Belangrijke onderwerpen hierbij zijn het realiseren van een (structurele) bijdrage aan het verdienmodel van de boer, het mogelijk maken van extensivering en verbreding en het beschikbaar maken van grond op de juiste plek. Experimenten en 'living labs' kunnen de benodigde kennisontwikkeling faciliteren, maar om echt iets te doen met de resultaten zijn uitdagende en realistische doelen en tijdspaden nodig, met langdurig commitment.

Ten slotte is een gebiedsgerichte aanpak van belang. De benodigde gebiedsnetwerken bestaan vaak al, maar daarbij is ook verticale coördinatie tussen overheden nodig en die is minder vanzelfsprekend. De focus lag immers jarenlang op het scheiden van verantwoordelijkheden ('je gaat erover of je gaat er niet over'). Belangrijk

hierbij is om een samenwerkingsstructuur in het leven te roepen die de verschillende overheidslagen en andere actoren met elkaar in gesprek brengt over de gewenste landbouwontwikkelingen en hoe men deze samen mogelijk kan maken. Zo wordt de gezamenlijke visie (of missie) gaandeweg ontwikkeld en geïmplementeerd (Gerritsen, 2019), waarbij gebruik gemaakt wordt van elkaars mogelijkheden en bevoegdheden, zoals de wetgevende bevoegdheden op landelijk niveau in combinatie met de mogelijkheden van de provincies om landbouwinnovatie te ondersteunen.

Dit onderzoek maakte onderdeel uit van de 'Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020', gefinancierd door het ministerie van LNV en de twaalf provincies.

Summary

Agriculture and the Nature Network: beyond wishful thinking

Alwin Gerritsen, Carmen Aalbers, Herman Agricola & Jaap van Os

Nature, agriculture, rural areas, territorial processes, governance

In order to halt the decline of species and habitats of the Nature Network Netherlands, it is widely deemed necessary for agriculture to become more nature inclusive. The question is whether the activities of provinces to pursue this are fitting with regards to the challenges that are constituted by how the agricultural sector is constituted and how it is developing. The development of farms is largely contrary to a further integration of nature and

agriculture and this is even the case for areas adjacent to the nature network. It is concluded that given the structure and the dominant development path of agriculture, the current stimulating activities are insufficient to this end. In order to achieve better, attention is needed for systemic aspects, for initiating and maintaining dynamics of change and for coordination between central government and territorial stakeholder processes.

Literatuur

Bouma, J., M. Koetse, J. Brandsma, 2020. Natuurinclusieve landbouw: wat beweegt boeren? Het effect van financiële prikkels en gedragsfactoren op de investeringsbereidheid van agrariërs. Den Haag. PBL - Planbureau voor de Leefomgeving, rapport 3799.

CBS, 2020. Landbouw; bedrijven met verbredingsactiviteiten, hoofdbedrijfstype, regio. www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80807ned. Geraadpleegd december 2020.

CBS, 2020, 2018 en 2016. CBS Landbouwellingen. www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/landbouwelling. Geraadpleegd december 2020.

Everdingen, W. van & A. Wisman, 2020. NSO-typering 2019. Normen en uitgangspunten bij typering van agrarische bedrijven in Nederland. Wageningen. Wageningen Economic Research, Nota 2020-003.

Folkert, R. & F. Boonstra, 2017. Lerende evaluatie van het natuurpact. Naar nieuwe verbindingen tussen natuur, beleid en samenleving. Den Haag. Planbureau voor de Leefomgeving, i.s.m. WUR. PBL-publicatienummer: 1769.

Folkert, R., I. Bouwma, W. Kuindersma et al., 2020. Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020. Gezamenlijk de puzzel leggen voor natuur, economie en maatschappij. Tweede rapportage. Den Haag. PBL Planbureau voor de Leefomgeving, i.s.m. WUR. PBL-publicatienummer 3852.

Gerritsen, A.L., 2019. Territorial knowledge governance: Pursuing sustainability in agriculture and food clusters. Wageningen. Wageningen University, PhD-thesis.

Gerritsen, A.L. & W. Nieuwenhuizen, 2018. Natuurinclusieve landbouw. In Farjon et al., 2018. Conditie voor natuurinclusief handelen. Wageningen. WOT Natuur en milieu, pp. 27-50.

Gerritsen, A.L. & W. Nieuwenhuizen, 2013. Multifunctionele landbouw heeft potentie voor zelfsturend natuurbeleid. LANDSCHAP 29 (4): 189-194.

Gies, E., A. van Doorn & B. Bos, 2019. Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw. Wageningen. Wageningen Environmental Research, rapport 2957.

IPO, 2017. IPO Visie Duurzame Landbouw. Den Haag.

Kuindersma, W., D. van Doren, R. Arnouts et al., 2020. Realisatie Natuurnetwerk door provincies. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact 2020. Wageningen. Wageningen University, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, i.s.m. PBL - Planbureau voor de Leefomgeving. WOT-technical report 174.

Meulen, H. van der, 2020. Gestage groei biologische land- en tuinbouw. www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&theMaID=2286&indicatorID=3586. Geraadpleegd december 2020.

LNV, 2020. Hoofdlijnen Programma Natuur. Bijlage bij Kamerbrief over gezamenlijk programma Natuur, dd. 10-07-2020. Den Haag. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

LNV, 2018. Visie landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw. Den Haag. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Sanders, M.E., W. Nieuwenhuizen, G.H.P. Dirx et al., 2013. Bedrijfsvoering zit in de weg. Landbouw slechts beperkt inzetbaar voor natuur- en landschapsbehoud. LANDSCHAP 30(2): 57-66.

Termeer, C.J.A.M. & A. DeWulf, 2018. A small wins framework to overcome the evaluation paradox of governing wicked problems. Policy and Society 38(2): 298-314.

Vink, M. & D. Boezeman, 2018. Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw. Voorwaarden voor verandering. Den Haag. PBL Planbureau voor de leefomgeving. PBL-publicatienummer 2717.

Wiskerke, J.S.C., 2009. On places lost and places regained. Reflections on the alternative food geography and sustainable regional development. International Planning Studies 14(4): 369-387.